

7.

**Téma-réma kapcsolatok vizsgálata egy kiválasztott
versszövegben korreferenciaelemzés segítségével**

BODA I. KÁROLY — PORKOLÁB JUDIT

Tanulmányunkban kísérletet teszünk annak bemutatására, hogy a Petőfi S. János által kidolgozott (Petőfi S. 1998) és az Officina Textologica eddigi kötetében több oldalról, több szerző által is részletesen vizsgált korreferenciális elemzés kiválóan alkalmas egy szöveg téma-réma viszonyainak feltárására. Az általunk kiválasztott szöveg Füst Milán *A szőlőműves* című költeménye, amelynek először a korreferenciális elemzését végezzük el, majd ennek alapján meghatározzuk és ábrázoljuk a szöveg kommunikációs (vagy konstrukcionális [B. Fejes 2001]) egységeinek téma-réma kapcsolatait, és megmutatjuk, hogy ezek mellett további, például a kommunikációs egységek közötti tartalmi-logikai kapcsolatok figyelembevétel hogyan tárhatóak fel a szöveg jelentésstruktúrájának egyre mélyebb rétegei.

Az általunk kitűzött cél megvalósítása érdekében első lépésként határozzuk meg a kiválasztott versszöveg szövegmondatait és az ezekben előforduló, korreferenciális indexekkel kódolható fogalmakat. Az elemzés egyértelműségének biztosítása érdekében egyes pontokon szükséges a versszöveg kiegészítése vagy értelmezése (szögletes zárójelek között), illetőleg olyan kommentárok elhelyezése a szövegben, amelyek a műfaji kötöttségek, a lírai szöveg tömörsége, **valamint a versben a költő által használt kifejezésmódok, elsősorban a költői képek** miatt implicit módon előforduló jelentéstartalmat hozzák felszínre, és teszik a korreferenciális elemzés számára hozzáférhetővé. (Itt és a későbbiek során a korreferenciális elemzés [Petőfi S. 1998]-ben bemutatott és általunk [Boda 1998], [Boda 2000] és [Boda 2002]-ben alkalmazott módszerét és formalizmusát követjük, a jelenlegi tanulmányban kitűzött cél megvalósítása érdekében végrehajtott kisebb, értelemszerű változtatásokkal.) Másképpen megfogalmazva, ebben a tanulmányban nem foglalkozunk a költői képek és a korreferenciális elemzés kapcsolatával, egyszerűen megkerüljük a kérdést megfelelő értelmezések, kommentárok beillesztésével a versszövegbe.¹ Nem foglalkozunk a versszöveg kommunikációs egységeinek időviszonyaival sem (amennyiben ez nem fejeződik ki explicit módon a kommunikációs egységek téma-réma, illetve tartalmi-

¹ A kérdéssel részletesen foglalkozik [Boda 1999], különös tekintettel a metaforák kódolására.

logikai kapcsolataiban), mivel célunk a szöveg globális (szemantikai) struktúrájának vizsgálata, elsősorban az aktuális mondattagolás szintjén.

Lássuk tehát először, milyen szövegmondat- és korreferenciaindexek vezethetők be az általunk kiválasztott versszöveg elemzése során:²

Füst Milán: A szőlőműves

[i16] *szőlőműves* (vö. [K05])

[K01] *Lám, a Medve ragyog [az égbolton] s fiát veri: csöndre tanítja.*

[i01] *Nagy Medve (Ursa Maior)*, [i02] *égbolt*, (i01)[i03] *Kis Medve (Ursa Minor)*, „*a Medve fia*”, [i04] *csönd*

[C01] (Csendes, tiszta éjszaka van.)

[i05] (*csendes, tiszta*) *éjszaka* (vö. K04)

[K02] *S [az égbolton] lejjebb lassan, valamint tavirózsa, leúszik a Hattyú.*

[i06] *Hattyú (Cygnus)*

[K03] *Alant [= az égbolt alatt] sötétül a kékség [= az ég sötétkékké válik] s a dús domboldalt beborítja,*

[i07] (*sötétkék*) *ég,*

[i08] *dús domboldal*

Melyre [= a domboldalra] fehér házat, kicsikét, százat egy óriás parittyá

[i09] *több száz kis, fehér ház*

Fekete, tar venyigék közt össze-vissza szórt... [= a domboldalon a kis, fehér házak a tar, fekete szőlővesszők között elszórtan helyezkednek el]

[i10] *fekete, tar venyigék (szőlővesszők)*

[K04] *S tiszta éjjelen, mélyen a hold alatt repül*

[i05] *tiszta éjjel* (vö. C01), [i11] *hold*

És fénylő, gyors felhőket űz az őszi szél...

[i12] *fénylő, gyors felhők*, [i13] *ősz*, (i13)[i14] *őszi szél*

[C02] (Késő ősz van, közeleg a tél.)

[i13] *késő ősz* (vö. K04), [i15] *tél* (vö. K06)

² Az általunk vizsgált vers, Füst Milán *A szőlőműves* című költeménye megtalálható tanulmányunk mellékletében.

Téma-réma kapcsolatok vizsgálata...

<p>[K05] ... [a szőlőműves] <i>Csak épp megnézi még hegyét, kicsit még jár [a hegy] körül</i> <i>S aztán bucsúzik ő is, ki a súlyos fűrtöt óvta: [K06] im' hogy itt a tél,</i> <i>A szótlan szőlőműves is pihenni tér.</i></p>	<p>[i16] szőlőműves (i16)[i17] sz. hegye</p> <p>[i18] súlyos szőlőfűrt(ök) [i15] tél (vö. C02) [i16] szótlan szőlőműves (vö. K05)</p>
<p>[K07] <i>Jön, leballag a hegyről s hol [= a hegyoldalon?] borpincék nehéz szaga terjed,</i> <i>Puttonyát s számos szerszámaít hús kamarába teszi vissza...</i></p>	<p>(i17)[i19] hegyoldal [i20] borpincék, (i20)[i21] borpincék nehéz szaga (i16)[i22] sz. puttonya, (i16)[i23] sz. szerszámai, (i19)[i24] (a hegyoldalban levő) hús kam(a)ra</p>
<p>[K08] <i>S míg felenged a tél s a hordók kotyogó bora erjed,</i> <i>Vidáman heverész és derüs kedvvel [= derüsen, jókedvűen] borocskáit issza</i> <i>S tiszta bölcsességnek örül, amíg kívül hull a hó.</i></p>	<p>[i25] hordók (i25)[i26] hordókban levő („kotyogó”) bor (i16)[i27] sz. bora [i28] tiszta bölcsesség [i29] hó, (i16)[i30] ahol a sz. van (pl. a sz. háza)</p>

Ezek után tekintsük át, hogyan lehetséges a versben előforduló szövegmondatok és kommunikációs egységek kódolása (a kommunikációs egységekben előforduló idődimenziók nélkül):

[K01] = [k01] & [k02] & [k03]
 [k01] = [i01] (ragyog) . + [i02]-on (*Lám, a Medve ragyog [az égbolton]*)
 [k02] = [i01] (veri) (i01)[i03] (*s [a Medve a] fiát veri.*)
 [k03] = [i01] (tanítja) (i01)[i03] + [i04]-re (*[a Medve a fiát] csöndre tanítja.*)

[C01] = [c04]
 [c04] = [i05] (van) . (Csendes, tiszta éjszaka van.)

[K02] = [k05]
 [k05] = [i06] (lassan leúszik) . + [i02]-on lejjebb (*S [az égbolton] lejjebb lassan, valamint tavirózsa, leúszik a Hattyú.*)

[K03] = [k06] & [k07] & [k08]

[k06] = [i07] (sötétkékké válik) . + [i02] alatt (*Alant* [= az égbolt alatt] *sötétül a kékség* [= az ég sötétkékké válik])

[k07] = [i07] (beborítja) [i08] (*s a dús domboldalt* [a sötétkék ég] *beborítja,*)

[k08] = [i09] (elszörtan helyezkednek el) . + [i08]-ra, [i10] között (*Melyre* [= a domboldalra] *fehér házat, kicsikét, százat egy óriás parittyá / Fekete, tar venyigék közt össze-vissza szórt...* [= a domboldalon a kis, fehér házak a tar, fekete szőlővesszők között elszörtan helyezkednek el])

[K04] = [k09] & [k10]

[k09] = (i13)[i14] (repül) . + [i05]-en, mélyen [i11] alatt (*S tiszta éjjelen, mélyen a hold alatt repül* [az őszi szél])

[k10] = (i13)[i14] (üz) [i12] (*És fénylő, gyors felhőket űz az őszi szél...*)

[C02] = [c11] & [c12]

[c11] = [i13] (van) . (*Késő ősz van,*)

[c12] = [i15] (közeleg) . (*közeleg a tél.*)

[K05] = [k13] & [k14] & [k15] & [k16]

[k13] = [i16] (épp megnézi) (i16)[i17] (...[a szőlőműves] *Csak épp megnézi még hegyét,*)

[k14] = [i16] (kicsit jár) . + (i16)[i17] körül ([a szőlőműves] *kicsit még jár* [a hegye] *körül*)

[k15] = [i16] (bucsúzik) . (*S aztán bucsúzik ő* [= a szőlőműves] *is,*)³

[k16] = [i16] (óvta) [i18] (*ki* [= a szőlőműves] *a súlyos fűrtöt óvta:*)

[K06] = [k17] & [k18]

[k17] = [i15] (itt van) . (*im' hogy itt a tél,*)

[k18] = [i16] (pihenni tér) . + amikor [k17] ([amikor itt a tél, akkor] *A szóltan szőlőműves is pihenni tér.*)

³ Az *is* által kifejezett tartalmat — ti. az *ősz is* búcsúzik — a második kommentáregység fejezi ki (C02).

- [K07] = [k19] & [k20] & [k21] & [k22]
 [k19] = [i16] (jön) . ([a szőlőműves] *Jön,*)
 [k20] = [i16] (leballag) . + (i16)[i17]-ről ([a szőlőműves] *leballag a hegy[é]ről*)
 [k21] = (i20)[i21] (terjed) . + (i17)[i19]-on (*s hol [= a hegyoldalon?] borpincék nehéz szaga terjed,*)
 [k22] = [i16] (visszateszi) (i16)[i22] & (i16)[i23] + (i19)[i24]-ba ([a szőlőműves] *Puttonyát s számos szerszámaait [a hegyoldalban levő] hús kamarába teszi vissza...*)
- [K08] = [k23] & [k24] & [k25] & [k26] & [k27] & [k28]
 [k23] = [i15] (felenged) . (*S míg felenged a tél*)
 [k24] = (i25)[i26] (erjed) . (*s [mialatt] a hordók kotyogó bora erjed,*)
 [k25] = [i16] (vidáman heverész) . + ameddig [k23], mialatt [k24] ([S míg ...] [a szőlőműves] *Vidáman heverész*)
 [k26] = [i16] (derüsen issza) (i16)[i27] + ameddig [k23], mialatt [k24] (*és [míg ...] [a szőlőműves] derüs kedvvel borocskáit issza*)
 [k27] = [i16] (örül) . + [i28]-nek, amíg [k28] (*S [a szőlőműves] tiszta bölcsességnek örül, amíg...*)
 [k28] = [i29] (hull) . + kívül (i16)[i30] (*amíg [a szőlőműves házán?] kívül hull a hó.*)

Az 1. táblázatban a szövegmondatokban előforduló kommunikációs egységek téma-réma és tartalmi-logikai kapcsolatrendszerét tüntetjük fel. A korreferenciaindexek mellett zárójelben megadjuk a korreferenciaindexek előfordulási sorszámát a kommunikációs egységben (ez a [Boda 2000]-ben bevezetett és !-lel jelölt ún. bázis korreferenciaindex általánosításának is tekinthető, amely mostani jelölésrendszerünkben a legkisebb sorszámú, téma jelentésű — többnyire az (1)-es sorszámú — korreferenciaindexnek feleltethető meg), és aláhúzzuk az eredeti versszövegben **explicit módon is** megjelenő korreferenciaindexeket (a kommentáregységek kivételével, lásd később).

Szövegmondat (kommunikációs egység)	Korábban már előfordult korefe- renciaindex(ek) — témák (T)	Először előforduló koreferenciain- dex(ek) — rémák (R)	Kapcsolódó kommunikációs egység(ek)
(cím)		<u>i16</u> (1)	
K01 (k01)		<u>i01</u> (1), <u>i02</u> (2)	
K01 (k02)	<u>i01</u> (1)	<u>i03</u> (2)	k01
K01 (k03)	<u>i01</u> (1), <u>i03</u> (2)	<u>i04</u> (3)	k01, k02
C01 (c04)	<u>i05</u> (1)*		k09
K02 (k05)	<u>i02</u> (1)	<u>i06</u> (2)	k01
K03 (k06)	<u>i02</u> (1)	<u>i07</u> (2)	k01
K03 (k07)	<u>i07</u> (2)	<u>i08</u> (1)	k06
K03 (k08)	<u>i08</u> (1)	<u>i09</u> (2), <u>i10</u> (3)	k07
K04 (k09)	<u>i13</u> (3)*, <u>i14</u> (4)*	<u>i05</u> (1), <u>i11</u> (2)	k10
K04 (k10)		<u>i12</u> (1), <u>i13</u> (2), <u>i14</u> (3)	
C02 (c11)	<u>i13</u> (1)		k10
C02 (c12)	<u>i15</u> (1)*		k17
K05 (k13)	<u>i16</u> (1)*	<u>i17</u> (2)	k18
K05 (k14)	<u>i16</u> (1), <u>i17</u> (2)		k18, k13
K05 (k15)	<u>i16</u> (1)		k18
K05 (k16)	<u>i16</u> (1)	<u>i18</u> (2)	k18
K06 (k17)		<u>i15</u> (1)	
K06 (k18)	<u>i16</u> (1)	[<u>i16</u>]	(cím), {k17} ⁴
K07 (k19)	<u>i16</u> (1)		k18
K07 (k20)	<u>i16</u> (1), <u>i17</u> (2)	[<u>i17</u>]	k13, k18
K07 (k21)	<u>i17</u> (1)	<u>i19</u> (2), <u>i20</u> (3), <u>i21</u> (4)	k20
K07 (k22)	<u>i16</u> (1), <u>i19</u> (4)	<u>i22</u> (2), <u>i23</u> (3), <u>i24</u> (5)	k18, k21
K08 (k23)	<u>i15</u> (1)	[<u>i15</u>]	k17
K08 (k24)		<u>i25</u> (1), <u>i26</u> (2)	
K08 (k25)	<u>i16</u> (1)		k18, {k23}, {k24}
K08 (k26)	<u>i16</u> (1)	<u>i27</u> (2)	k18, {k23}, {k24}
K08 (k27)	<u>i16</u> (1)	<u>i28</u> (2)	k18, {k28}
K08 (k28)	<u>i16</u> (1)	<u>i29</u> (3), <u>i30</u> (2)	k18

1. táblázat

A szövegmondatokban előforduló kommunikációs egységek kapcsolatrendszere

⁴ A kommunikációs egységek közötti egyéb — azaz **nem** téma–réma, pl. tartalmi–logikai — kapcsolatokat kapcsos zárójelek között tüntetjük fel. (Ezeket a kapcsolatokat az 1. ábrán szaggatott vonallal ábrázoljuk.)

A legfontosabb — vizsgálatunk szempontjából az egyik alapvető — kérdés, hogy mi alapján döntöttük el, hogy mely korreferenciaindexek állnak téma és melyek réma pozícióban. Általános szabályként megállapítható (és ezért ez szerepel a táblázat fejlécében is), hogy rémáknak tekintettük azokat a korreferenciaindexeket, amelyek a szövegben **először** fordultak elő (a korreferenciális elemzés [Petőfi S. 1998]-ben bevezetett formalizmusában ezeket az indexeket jelöljük = jellel), és témáknak azokat, amelyek már korábban előfordultak. Ez természetesen összhangban van a téma és réma fogalmak szokásos meghatározásával; pl. a **téma** az, amiről állítunk valamit, ami már ismert elemként jelenik meg a mondatban, illetve a szövegben, és a **réma** az, amit állítunk valamiről, az új elem (Tolcsvai 1994: 35). Azonban az így megfogalmazott általános szabály véleményünk szerint némi pontosításra, illetve kiegészítésre szorul.

Először is, egy korreferenciaindex többszöri előfordulásakor az indexnek azt az előfordulását tekintettük rémának, amikor a korreferenciaindexnek megfelelő fogalom a megfelelő kommunikációs egységben ténylegesen, explicit módon is megjelenik (ezt a táblázatban aláhúzással jelöltük). Másképpen megfogalmazva, ha egy index „hangsúlytalanul”, például implicit módon, hivatkozásként fordul elő, témának — és nem rémának — tekintettük még akkor is, ha a szövegben korábban még nem fordult elő. Ez összhangban van a témának azzal a meghatározásával, miszerint a topic (ti. a téma) a mondat **hangsúlytalan** nominális és /vagy adverbialis kezdő szakasza; a comment (ti. a réma) pedig a mondatnak a topicot követő második szerkezeti egysége (É. Kiss Katalin, idézi Szikszainé 1999: 211). Ezeket az eseteket a korreferenciaindexek először történő, de hangsúlytalan (tehát az előzőek értelmében témaként való) előfordulásakor *-gal jelöltük. Egyébként mind a k09 ↔ k10-es, mind pedig a k13 (és k14, k15, k16) ↔ k18-as kommunikációs egységekben, amelyekben ez az eset fordul elő — azaz az i12 (*ősz szél*), illetve i16 (*szótlan szőlőműves*) korreferenciaindexek először hangsúlytalanul (impliciten) fordulnak elő, és csak egy másik, a szövegbeli előfordulási sorrendben később megjelenő kommunikációs egységben válnak hangsúlyossá (explicitté) — megfigyelhető a versszöveg (pl. többszöri) elolvasásával, hogy **az első kommunikációs egység feldolgozása (megértése) csak a második kommunikációs egység elolvasása (megértése) után történik meg**. Ez valószínűleg **szóbeli** kommunikáció során nem engedhető meg, így ez az eset tipikusan az **írott nyelvi** kommunikációra, például a költészetre jellemző.

Ezek után megfigyelhető — és persze meglehetősen nyilvánvaló is —, hogy a rémák (két kivétellel) explicit módon fordulnak elő a szövegben. A kivételek, az i19 (*hegyoldal*) és i30 (*ahol a szőlőműves tartózkodik*) korreferenciaindexek **egyáltalán nem** fordulnak elő explicit módon a szövegben, így nem lehetséges egy későbbi, hangsúlyos előfordulásukat rémának kijelölni.

Ez a megközelítés egyebek között azzal az előnnyel is jár, hogy ha a korreferenciaindexek kommentáregységekben történő — bár formálisan hangsúlyos,

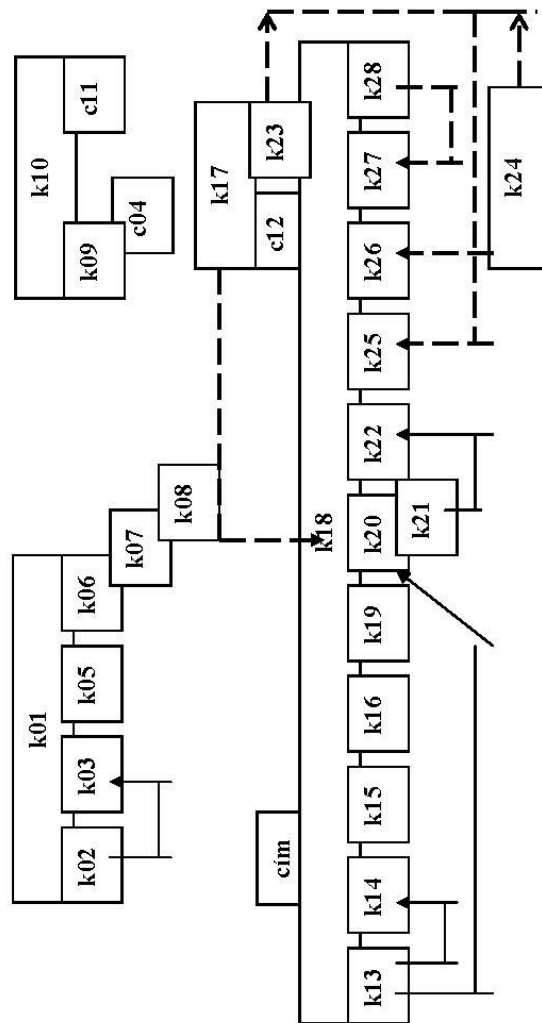
explicit — előfordulását nem tekintjük a **vizsgált** szöveg kapcsolatrendszerében explicit előfordulásoknak, akkor a kommentáregységek nem befolyásolják a kommunikációs egységek eredeti, tehát a költő szándéka szerinti kapcsolatrendszerét. A cím esetében valamivel összetettebb a helyzet. A jelen tanulmányunkban vizsgált vers címe esetén, amelyben explicit módon előfordul a versben központi szerepet játszó *szőlőműves* (i16) fogalma, kétféleképpen járhatunk el:

- a címben előforduló fogalmat nem tekintjük explicit előfordulásnak, tehát rémának (ezt általánosan elég nehezen lehetne megindokolni),
- a címben előforduló fogalom előfordulását rémának tekintjük, de a kommunikációs egységek kapcsolatrendszerének megállapítása (ábrázolása) során a fogalomnak (pl. a k18-as kommunikációs egységben) témaként történő, de explicit, azaz hangsúlyos előfordulását kettős szerepben, tehát témaként és rémaként vesszük figyelembe. Ezt az elvet a továbbiakban minden olyan fogalomra alkalmaztuk, amelyek a versszövegben **hangsúlyos témaként** jelentek meg. Formálisan ilyen esetekben az indexet felvettük a témák közé, továbbá [] jelek között a rémák közé is (lásd például az 1. táblázatnak a K06 (k18) és K07 (k20) kommunikációs egységekhez tartozó soraiban az [i16] és [i17] korreferenciaindexeket). **Ennek egy nagyon fontos következménye az, hogy azokat a kommunikációs egységeket, amelyekben a fogalom hangsúlytalan témaként fordul elő, a fogalom legközelebbi hangsúlyos előfordulását tartalmazó kommunikációs egységhez kapcsoljuk.** Ez a megközelítés, mint később látni fogjuk, egyértelművé teszi a szövegen belüli tematikus progresszió meghatározását, ezért mi ezt részesítettük előnyben.

Az 1. ábrán látható a vizsgált versszövegben előforduló kommunikációs egységek téma–réma kapcsolatrendszere. Az egyes kommunikációs egységek elsődleges téma–réma kapcsolatait a kommunikációs egységeket reprezentáló szövegdobozokat érintkezésbe hozva ábrázoltuk. Abban az esetben, ha egy kommunikációs egységnek több témája is volt, az elsődleges témának a kisebb sorszámú indexet választottuk, összhangban a korábban említett témameghatározással (a birtokos jelzős szerkezetek kivételével, ahol a birtoknak megfelelő, tehát nagyobb sorszámú indexet tekintettük témának). Mindamellet több téma esetében egy nyíllal ábrázoltuk a másodlagos téma–réma kapcsolatot is (kettőnél több téma sosem volt, és kettő is meglehetősen ritkán). Az 1. ábrán kirajzolódnak a versszöveg egyes — jól elkülöníthető — részei, ún. korreferenciányalábjai (B. Fejes 2001), és következő lépésként meghatározhatjuk a bennük megvalósuló tematikus progressziót. A tematikus progresszió elemzésekor a (Tolcsvai 1994: 35–36)-ban ismertetett, a cseh Daneš-től származó elemi modelleket vesszük alapul. (Látni fogjuk, hogy a vizsgált versszövegben mindegyik elemi progressziómodell előfordul.)

Az 1. ábrán megfigyelhető, hogy ha pusztán a téma–réma kapcsolatokat tekintjük (tehát eltekintünk a táblázatban kapcsos zárójelekkel jelölt, az ábrán pe-

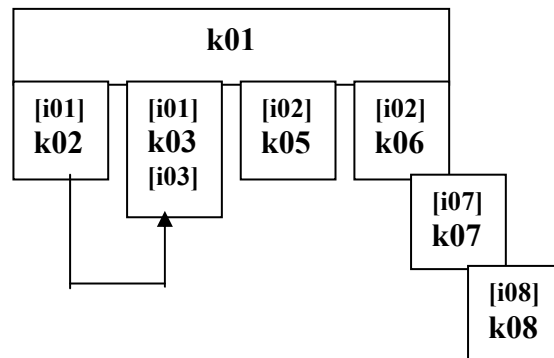
dig szaggatott vonallal megjelenített tartalmi-logikai kapcsolatokról), a versszöveg öt, jól elkülöníthető részt, korreferencianyalábot tartalmaz. A következőkben vizsgáljuk meg ezeket külön-külön, és a fontosabb korreferencianyalábokban a témák explicit feltüntetése után határozzuk meg a bennük megvalósuló tematikus progressziót. (Az elemzett nyalábokban mind a négy elemi progressziómodell előfordul, így a többi korreferencianyaláb elemzése teljesen hasonló módon elvégezhető.)

1. ábra A kommunikációs egységek téma-réma kapcsolatrendszere

A versszöveg téma–réma kapcsolatrendszer alapján elkülönülő részeinek vizsgálata:

Az I. a kommunikációs egységek {k01, k02, k03, k05, k06, k06, k08} halmaza; a fontosabb kulcsszavak: *az égbolt* [i02], *a csillagképek* (a *Nagy Medve* [i01], a *Kis Medve* [i03], és a *Hattyú* [i06]), *az ég* [i07], *a dús domboldal* [i08], *kis, fehér házak* [i09], *fekete, tar venyigék* [i10] (ld. a 2. ábrát).

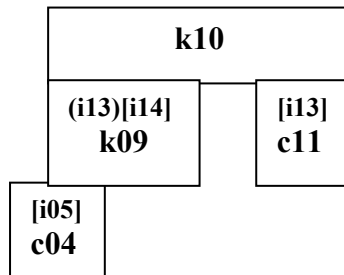

2. ábra

A **k01** kommunikációs egységből kiinduló téma–réma kapcsolatok

A tematikus progresszió a k01 kommunikációs egységből kétfelé ágazódó rémával indul, és rémáncént az i01, illetve i02 korreferenciaindexeknek megfelelően két végigfutó témájú, két-két kommunikációs egységből álló progressziót tartalmaz (a másodlagos téma–réma kapcsolatok nem szerepelnek a tematikus progresszió elemi modelljeiben). Végül az első korreferencianyaláb utolsó „szála” egy egyszerű lineáris progresszió a k06 kommunikációs egységből kiindulva.

A II. a kommunikációs egységek {c04, k09, k10, c11} halmaza; a kulcsszavak: *tiszta éjjel* [i05], *a hold* [i11], *fénylő, gyors felhők* [i12], *az őszi szél* (i13)[i14], *(késő) őszi szél* [i13] (ld. a 3. ábrát).

3. ábra

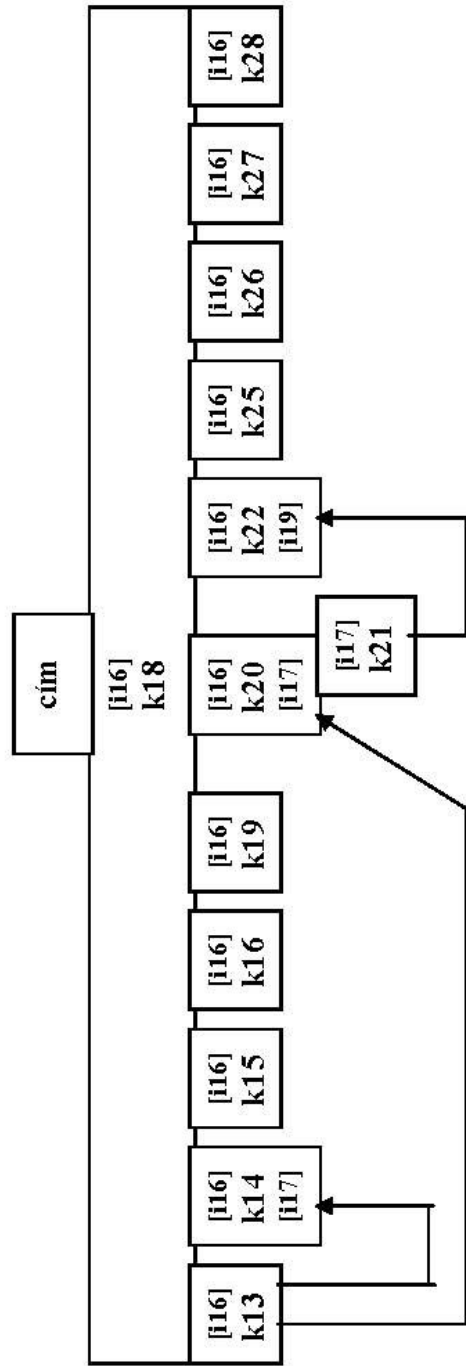
A **k10** kommunikációs egységből kiinduló téma-réma kapcsolatok

A tematikus progresszió a k10 kommunikációs egységből indul, és a progresszió első szintjén az i13 korreferenciaindexből, mint (hiper)témából levezetett két téma progressziójából áll. A második korreferencianyaláb még egy egyszerű lineáris progresszió alapján felépülő szöveget tartalmaz a k09 kommunikációs egységből kiindulva.

A III. a kommunikációs egységek {c12, k17, k23} halmaza; az egyetlen kulcsszó: *a tél* [i15].

A IV. a kommunikációs egységek egyelemű {k24} halmaza; a kulcsszavak: *hordók* [i25], *a hordókban levő („kotyogó”) bor* (i25)[i26].

Az V. az ötödik korreferencianyaláb a versszöveg további kommunikációs egységeit tartalmazza; a benne előforduló fontosabb kulcsszavak: *a szőlőműves* [i16], *a szőlőműves hegye* (i16)[i17], *súlyos szőlőfürtök* [i18], *a szőlőműves szerszámjai* (i16)[i23], *borpincék* [i20], *a szőlőműves bora* (i16)[i27], *tiszta bölcsesség* [i28], *hó* [i29] (ld. a 4. ábrát).

4. ábra

A című és a k18 kommunikációs egységből kiinduló téma-réma kapcsolatok

A tematikus progresszió a címtől kezdődően végigfutó témájú progresszióval indul, amelyben a k18 kommunikációs egységhez tizenegy darab (!) kommunikációs egység kapcsolódik. A végigfutó téma, amely a kommunikációs egységeket összekapcsolja, a vers központi témája, a *szőlőműves* (i16). Ehhez egy ponton (a k20 kommunikációs egységtől kiindulva) egy egyszerű lineáris progresszió kapcsolódik. Bár eddig nem foglalkoztunk a másodlagos téma-réma kapcsolatokkal, de itt érdemes megfigyelni: az ötödik — és valószínűleg tematikailag a legfontosabb — korreferenciányaláiban az összes másodlagos téma-réma kapcsolat (beleértve a kapcsolódó lineáris progresszió téma-réma kapcsolatát is) az i17 korreferenciaindexen, kicsit pontosabban a (16)[i17] korreferenciális index-kifejezésen (*a szőlőműves hegye*) és az (i17)[i19] korreferenciális index-kifejezésen (*a hegyoldal*) alapul. Vagyis a végigfutó témájú, az i16 korreferenciaindexen alapuló progresszióba beleágyazódik az i17 korreferenciaindexből, mint hipertémából levezetett témák progressziója. Talán nem túlzás, ha azt állítjuk, a két szinten egyszerre megvalósuló, zenei műszóval **ellenpontozott tematikus progresszió** ritka stilisztikai bravúr.

Mivel a versszöveg összefüggő egészet alkot, próbáljunk más, például tartalmi-logikai természetű kapcsolatokat keresni a kommunikációs egységek között. Erre különösen alkalmasak a vers értelmezése során bevezetett kommentáregységek:

[C01] = [c04]

[c04] = [i05] (van) . + mivel [k01] (*Csendes, tiszta éjszaka van, mivel látszanak a csillagok az égbolton.*)

[C02] = [c11] & [c12]

[c11] = [i13] (van) . + mivel [k08] & [k10] (*Késő ősz van, mivel a szőlővesszők csupaszok és feketék, és fúj — bucsúzik — az őszi szél.*)

[c12] = [i15] (közeleg) . + mivel [c11] (*Mivel késő ősz van, közeleg a tél.*)

C01 (c04)	<u>i05</u>		k09, {k01}
C02 (c11)	<u>i13</u>		k10, {k08}, {k10}
C02 (c12)	<u>i15</u>		k17, {c11}

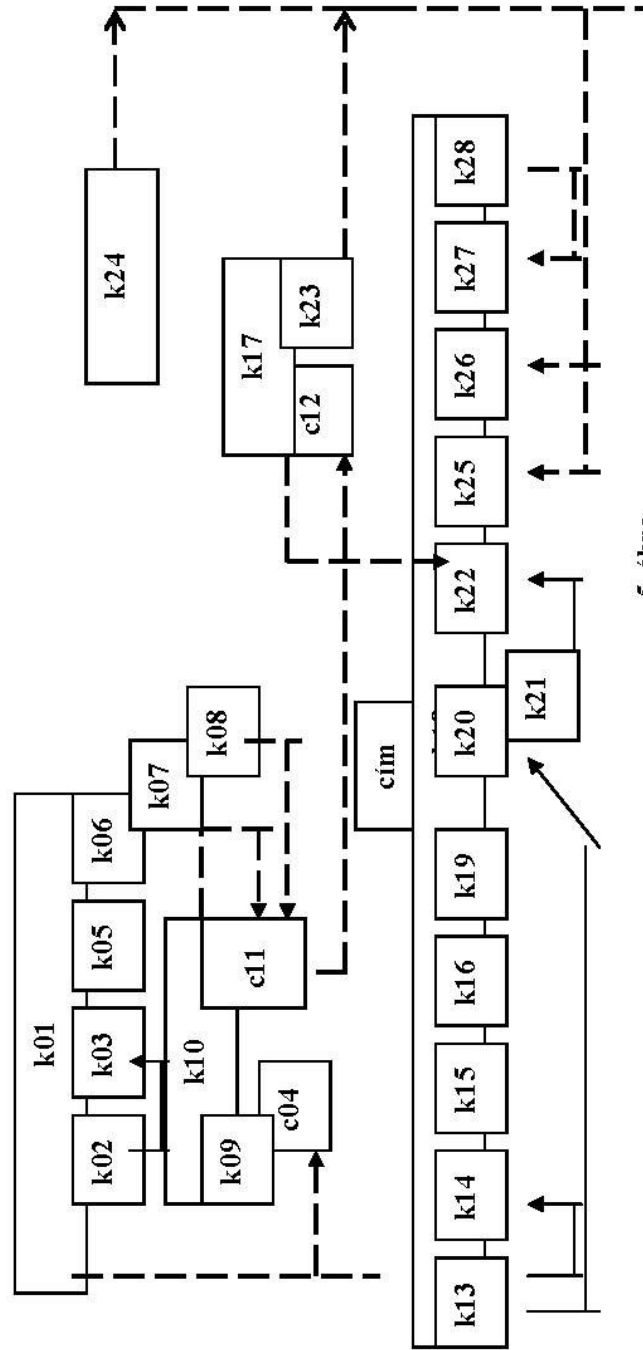
Az 5. ábrán megfigyelhető, hogy ezek a változtatások milyen következményekkel járnak a vers asszociatív struktúrájának ábrázolásakor.

Megjegyezzük, hogy újabb és újabb kapcsolatokat is feltárhatnánk a versszöveg tartalmának további vizsgálatával, például:

- A csillagképek említése és változása (pl. Medve⁵ és fia viszonya, a Hattyú⁶ „leúszása”) a költő szándéka szerint valószínűleg az évszakok változására utal (esetünkben az őszt télbe fordulására).
- A k07 kommunikációs egységben szereplő domboldalt [i08] valószínűleg azonosíthatjuk a szőlőműves hegyével (i16)[i17], amely a k13 kommunikációs egységben jelenik meg.
- A domboldal és a hegy azonosítása egészen más megvilágításba helyezi a vers első négy szövegmondata által kifejezett tartalmat is (a ...-tal kezdődő, ötödik szövegmondatig): amikor a szőlőműves „épp megnézi még hegyét”, akkor pont azt látja, amit a vers első négy szövegmondata leír.
- Amikor a költő arról beszél, hogy szőlőműves vidáman heverész (k25), borcskát issza (k26), és tiszta bölcsességnek örül (k27), akkor lényegében a k18 kommunikációs egységben leírtakat fejt ki részletesen: mi történik akkor, ha „a szótlan szőlőműves pihenni tér”.
- Nyilvánvaló tartalmi-logikai kapcsolat van a tél (i15) és a hóesés (k28, i29) között. (például: „Télen rendszerint esik a hó.”)

⁵ Ursa Maior Nagy Medve, Göncölszekér, Nagy Göncöl: az északi égbolt egyik legismertebb, jellegzetes csillagképe. Tőlünk nézve mindig a látóhatár felett van. Hét fényesebb csillaga rajzolja ki a nálunk Göncölszekérnek nevezett, jól felismerhető alakzatot. Az Ursa Maior tavaszi estéken a zenithez közel látszik, nyáron a Sarkcsillagtól (Polaris) nyugatra, télen keletre, ősszel pedig a Sarkcsillag alatt, a látóhatár közelében. (Természettudományi Kislexikon. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1971.)

⁶ Cygnus, Hattyú: az északi égbolt egyik csillagképe. Nyáron és ősszel látható az esti órákban. Fényesebb csillagai kiterjesztett szárnyú hattyúra emlékeztetnek. A Hattyú csillagképben szakad a Tejút két ágra fényes csillagfelhőkkel. A Hattyúban van a Cygnus A, az égbolt legerősebb rádióforrása. (Természettudományi Kislexikon. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1971.)

5. ábra
A kommunikációs egységek téma-réma és tartalmi-logikai kapcsolatrendszeré

Bár a fenti kapcsolatok formalizálására most nem térünk ki, könnyen belátható, hogy általuk a vers szemantikai struktúrájának egyre összetettebb, teljesebb kapcsolatrendszerét jeleníthetjük meg. Fontos azonban azt megállapítanunk, hogy az eddigiek során a versszövegben explicit módon megjelenő kapcsolatrendszeren kívül csak az általános, „hétköznapi” tudásban is meglévő sémákat használtuk ki (talán egy kivétellel: a csillagképek és az évszakok viszonyának mélyebb elemzése már speciálisabb, például csillagászati ismereteket igényelne). Ha azonban túllépünk a versszövegen, és Füst Milán további költeményeiben, illetve más irodalmi művekben — például a Bibliában — levő tudást is figyelembe vesszük a kommunikációs egységek közötti kapcsolatrendszer feltárásakor, a vers egészen mély jelentésrétegeihez juthatunk el. Befejezésésképpen erre szeretnénk néhány példát mutatni, természetesen — a módszer jellegéből adódóan — a teljesség igénye nélkül. Megjegyezzük, hogy eddig nem foglalkoztunk a költői képek, például a metaforák kódolásával, most azonban — mint látni fogjuk — már nem kerülhetjük el ennek a kérdésnek a legalábbis érintőleges megválaszolását.

Megmutatjuk, hogy a cím jelentése — *szőlőműves* — többrétegű. Ez olyan kiindulópont, amelyből felfejthető a vers felszíni és a mélyebb rétegeiben található különböző jelentés, és közel kerülhetünk a teljes műhöz, esetleg nemcsak hozzá, hanem Füst költészetének további, jellegzetes vonásaihoz is. Keressünk tehát a költő életművében más, azonos fogalomkörbe tartozó verseket!

Elgondolásunk — amely már több tanulmányunkban is teret kapott —, hogy nemcsak egy versen belül figyelhető meg egy tematikus háló⁷, hanem egy adott költő teljes szókészlete, vagy ennek egy meghatározott része is alkothat ilyet, amelyben **a háló csomópontjai a költő belső világának összefüggésrendszerét tárják fel a szavak jelentésstruktúrájának segítségével**. Jelen esetben a szőlővel, szőlőműveléssel kapcsolatos fogalmak hálójáról van szó, nemcsak egy versben, hanem Füst Milán egész költészetében.

A *Szőlőhegyen* című versében (Füst 1972: 160–161), amelyet a hasonló fogalomkör miatt idesorolhatunk, a cím és a versszöveg kapcsolata bonyolult. A versszövegben nincs szó a szőlőhegyről, csupán arról, hogy a költő búcsúzik az élettől. A cím jelentéséből feltételezhetjük, hogy **a szőlőhegy az a képzeletbeli tér, az a magaslat, amely alkalmas arra, hogy a lírai énben visszanezve az elmúlt időkre világossá váljon, hogy a legfontosabb érték az élet**. A számvető

⁷ Tanulmányunkban eddig ennek a hálónak a feltárásával foglalkoztunk. A háló csomópontjaiban a vizsgált szöveg kommunikációs egységei, illetőleg az ezek kapcsolatát megvalósító korreferenciaindexek állnak, mint ahogy ezt korábban megmutattuk. Fontos megjegyeznünk, hogy több szöveget (akár egy egész korpuszt) is magába foglaló általánosításra az utóbbiak, pontosabban a korreferenciaindexeknek megfelelő **fogalmak** az alkalmasak, mivel a kommunikációs egységek mindig egyediek, az adott szövegkörnyezet részét képezik.

vers patetikus hangvételű, a cím és a belső monológként is felfogható önvizsgálat kapcsolatát a Biblia egyik példázatával is összefüggésbe hozhatjuk.

A Bibliával való kapcsolatra vonatkozó elgondolásunkat Füst Milán verscím-adásának más jelenségei is megerősítik. A költő — más mítoszokon kívül — szívesen fordul a Bibliához címötletért: *Mózes számadása*, *Az egyik agg levele Zsuzsannához*, *Zsoltár*: „Zenét és nyugalmat”, *Zsoltár*: „Ó Uram, engem bánthanak” stb. Lehetséges az is, hogy a „szőlőhegy”, de még inkább a „szőlőműves” címek visszatérnek ahhoz a bibliai képhez, amelyben Jézus velünk, emberekkel való kapcsolatát a szőlőtő és szőlővessző összetartozásával metaforizálja.⁸ De további asszociatív kapcsolatok is sejthetők a Biblia szövege és a vizsgált vers között: az évszakok és csillagképek kapcsolata, az évszakok váltakozása,⁹ sőt a Biblia elsőként említett szőlőművese, Noé¹⁰ a Teremtés könyvét juttathatja eszünkbe. A tiszta bölcsesség pedig akár Salamonra is utalhat.¹¹

A *Szüretelők dala* című verse is ebbe a fogalomkörbe tartozik (Objektív kórus IV., [Füst 1972: 122–123]). Benne egyes szám első személyben szól Füst Milán. A versben ő maga mondja ki, hogy eddigi életével számot kell vetnie: *A bús bölcselemnek vége: a bús részleteket élem*. A versben élete summája fogalmazódik meg metaforikusan, a költő számvetése az étellel: *Lám szorgalmas kezem dúsan munkálta meg a barna föld ölet, / ... / S im' sírva látom: barna lányok kosarába' szőlőm / Nem dús, nem szép s nem elsőrendű mustja*. (Kiemelés tőlünk.) Az egyes szám első személy miatt értelmezhetjük magát a lírai ént és azonosulását a szőlőműveléssel.

A *Nyilas hava (Őszi sötétség I.*, [Füst 1972: 104–105]) című versben is megjelenik a szőlőmotívum. (Érdekes, hogy a vers évszaka az ősz, amely szintén párhuzamot mutat a vizsgált *A szőlőműves* című verssel.) *... rohanó, / Tengerzöld felhők úsznak az égen. Holtan / Fekszik a lélek ilyenkor és boldog. Jőszivü szellem, / Idegen szellem közeleg s tengerzöld / Szőlőfürtöt tart bús arca elé*. Egyébként a versben nemcsak itt ad vigaszt a szőlőfürt, hanem később is: *Lenge e hölgy és átlátszó, mint üvegkehely sárga bora / S mint szőlőfürt, oly áttetsző, szép, édes mellegyümölcse!...* A vers befejezése szomorú, a magányosságon nem segít a szőlő gyümölcse.

Az összefüggés a vizsgált verssel annyiban fontos megint, hogy a költő panaszkodik az elmúlás miatt, lelkének az állapotát a halállal fémjelzi. A szőlővel

⁸ Én vagyok az igazi szőlőtő, s Atyám a szőlőműves. Minden szőlővesszőt, amely nem hoz gyümölcsöt, lemetsz rólam, azt pedig, amely terem, megtisztítja, hogy még többet teremjen. (Jn 15.1-2) (Az idézetek a Katolikus Bibliából származnak [Biblia 1993].)

⁹ Mostantól fogva, amíg a föld áll, nem szünik meg a vetés és az aratás, a hideg és a meleg, a nyár és a tél, a nappal és az éjszaka. (Ter 8.22)

¹⁰ Noé, a földműves, szőlőt kezdett telepíteni. (Ter 9.20)

¹¹ Júda és Izrael biztonságban éltek, ki-ki a maga szőlője és fügefája árnyékában, Dántól Beersebáig, amíg csak Salamon élt. (1Kir 5.5)

kapcsolatos fogalmak átvitt értelemben az életet, az élet szépségét, a szerelmet jelentik.

A fenti megfontolásokat például AZ ÉLET TÉR, AZ ÉRETT KOR SZŐLŐHEGY, AZ ÉLET SZÉPSÉGE A SZŐLŐ fogalmi metaforákkal összegezhettük,¹² amelyek alkalmasak az általánosításra, azaz például a jelen tanulmányunkban vizsgált vers tematikus hálójába való felvételre is. Továbbá, ha feltételezzük, hogy magára a költőre vonatkoznak a korábban említett versek számadásai, önmegjelenítésként is értelmezhetjük a jelen tanulmányunkban vizsgált, *A szőlőműves* című verset. Ezt A KÖLTŐ SZŐLŐMŰVES fogalmi metaforával fogalmazhatjuk meg. Világos, hogy ez is ugyanúgy beilleszthető a vers tematikus hálójába, mint a korábban vizsgált kommunikációs, illetve kommentáregységek. Tekintve, hogy az eddigiekből egy koherens metaforarendszer sejlik fel (Kövecses 1998: 65), itt egy új tanulmány kezdődhetne, amelynek célja a vers egyre mélyebb jelentésrétegeinek feltárása...

Irodalomjegyzék:

- B. Fejes Katalin 2001. Az aktuális tagolódás és a korreferenciális szerveződés összefüggése egy Illyés-naplójegyzetben. In: Kabán Annamária (szerk.): *Funkcionális mondatperspektíva és szövegszerkesztési stratégia*. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó. 47–55. (Szövegtani tanulmányok.)
- Boda I. Károly—B. Porkoláb Judit 1998. Korreferenciális kifejezések és korreferenciarelációk. Példaszöveg: Szent János Apostol Jelenéseinek könyve. 21: 9–23. Az új Jeruzsálem. (Részlet) *Officina Textologica* 2. (szerk. Petőfi S. János) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 32–56.
- Károly I. Boda—Judit Porkoláb 2001. The Role of Conceptual Metaphors in the Hypertext Structure of Poetic Texts. In: (Redigit I. Szathmári.): *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Linguistica*. Tomus XXIV. Budapest: Univ. Budapestinensis de Eötvös Nom. Facult. Philosophiae. 1999–2001. 247–282.
- Boda I. Károly—Porkoláb Judit 2000. A korreferencia kérdései a számítógépes szövegfeldolgozás szempontjából. *Officina Textologica* 4. Korreferáló elemek — korreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió. (szerk. Dobi Edit, Petőfi S. János) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 150–180.
- Boda I. Károly—Porkoláb Judit 2002. Co-reference Analysis and the Structure of Natural Language Texts. In: Andor J., Benkes Zs., Bókay A. (szerk.):

¹² Az említett metaforák jelennek meg pl. a köznapi nyelvben is használatos alábbi kifejezésekben is: *eljutott / elért a csúcsra, karriert futott be* stb. Egy érdekesség: az *élet sója* kifejezést használjuk, az *élet szőlője* kifejezést viszont nem...

- Szöveg az egész világ.* Petőfi Sándor János 70. születésnapjára. Budapest: Tinta. 81–100.
- Kövecses Zoltán 1998. A metafora a kognitív nyelvészetben. In: Pléh Csaba, Győri Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása.* Budapest: Pólya Kiadó. 50–82.
- Petőfi S. János 1998. Korreferenciális elemek és korreferenciarelációk. Példaszöveg: Mt. 9,9–13. Máté meghívása. *Officina Textologica* 2. (szerk. Petőfi S. János) Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 15–31.
- Sziksainé Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan.* Budapest: Osiris.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1994. *A szövegek világa.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Forrás:

- Biblia CD 5.0 — Arcanum Databases - Folio VIP Electronic Publishing, 1992–93.
- Füst Milán 1972. *Füst Milán összes versei.* Budapest: Magvető.

Melléklet:

Füst Milán: A szőlőműves

*Lám, a Medve ragyog s fiát veri: csöndre tanítja.
S lejjebb lassan, valamint tavirózsa, leúszik a Hattyú.
Alant sötétül a kékség s a dús domboldalt beborítja,
Melyre fehér házat, kicsikét, százat egy óriás parittyá
Fekete, tar venyigék közt össze-vissza szórt...*

*S tiszta éjjelen, mélyen a hold alatt repül
És fénylő, gyors felhőket űz az őszi szél...
... Csak épp megnézi még hegyét, kicsit még jár körül
S aztán bucsúzik ő is, ki a súlyos fűrtöt óvta: im' hogy itt a tél,
A szótlán szőlőműves is pihenni tér.*

*Jön, leballag a hegyről s hol borpincék nehéz szaga terjed,
Puttonyát s számos szerszámaít hús kamarába teszi vissza...
S míg felenged a tél s a hordók kotyogó bora erjed,
Vidáman heverész és derüs kedvvel borocskáit issza
S tiszta bölcsességnek örül, amíg kívül hull a hó.*